

ÖDEMiŞ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAKİ BİZANS DÖNEMİ BOYALI CAM BİLEZİKLERİ

BYZANTINE PAINTED GLASS BRACELETS IN ÖDEMiŞ MUSEUM COLLECTION

Zeynep ÇAKMAKÇI*

Makale Bilgisi

Başvuru: 11 Ağustos 2017

Hakem Değerlendirmesi: 6 Kasım 2017

Kabul: 1 Aralık 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.16.006

Article Info

Received: August 11, 2017

Peer Review: November 6, 2017

Accepted: December 1, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.16.006

Özet

Arkeolojik kazı ve araştırmaların da doğruladığı gibi cam bilezikler, Bizans ve İslam döneminin en yaygın süs eşyalarından biridir. Günümüze ulaşan örnekler, hem Bizans hem de İslam egemenliğindeki pek çok bölgede farklı tür, boyut ve bezemede cam bilezik üretildiğini gösterir. Cam bileziklerin bu zengin çeşitliliği arasında, araştırmacılar tarafından boyalı bilezikler olarak tanımlanan bir grup örnek, bezeme tekniği ve dekorasyon zenginliğiyle diğerlerinden ayrılır. Dekorasyonunda mineleme, yıldızlama ve lüster tekniğinin biri ya da birkaçının kullanılmasından dolayı bu şekilde isimlendirilen bileziklerin, Bizans dönemine ait benzer dekorlu cam şişe ve kâselere paralel bir üretimin sonucu olduğu kabul edilir. Bezemede sıklıkla tercih edilen bitkisel ve geometrik motifler yanında, dini motif ve semboller nedeniyle, bu tür bilezikler ilk ortaya çıktıkları zamandan itibaren Bizans camcılığıyla özdeşleştirilir. Boyalı bileziklerin Bizans egemenliğindeki bölgelerde genel olarak 9.-12. yüzyıl arasında yaygın olduğu bilinmekte, çocuklar ve toplumun alt sınıfından kadınlar tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu çalışmada ilk olarak Bizans dönemine ait boyalı cam bileziklerin kesit, boyut ve bezeme gibi fiziksel özellikleri ele alınmakta, olası üretim merkezleri ve kökenlerine ilişkin bazı yorum ve tahminler üzerinde durulmaktadır. Makalede Ödemiş Müzesi'nde yer alan ve bu bilgiler ışığında ele alınmış, dokuz adet boyalı cam bilezik tanıtılmakta ve değerlendirilmektedir. Bileziklerin buluntu merkezleri bilinmediği için yapılan değerlendirmeler benzer örnekler göz önüne alınarak yapılmış ve bunların genel olarak 10.-12. yüzyıla ait oldukları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ödemiş Müzesi, Cam bilezik, Bizans.

* Yrd.Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, C Blok, 2.Kat, Tınaztepe Kampüsü, Buca-İZMİR, e-posta: zeyneporals@yahoo.com

Abstract

As proved by archaeological excavations and research, glass bracelets are among the most common accessories of the Byzantine and Islamic period. The samples that survived to date show that glass bracelets were produced in a number of regions under Byzantine and Islamic rule with a variety of types, sizes and ornaments. Within this rich diversity of glass bracelets, a specific group of painted bracelets, as defined by researchers, are distinguished from the others thanks to their ornament techniques and decorative richness. These bracelets are called painted glass bracelets due to the single or multiple use of enamelling, gilding and lustre techniques, and it is assumed that they are the outcomes of a production process parallel to the glass bottles and bowls from the Byzantine period with similar ornaments. This type of bracelets has been associated with Byzantine glassmaking since they first emerged due to the religious motifs and symbols they have in addition to the floral and geometric motifs that are commonly preferred in ornaments. Painted glass bracelets are known to be popular between the 9th and 12th centuries in general in the areas that were under the Byzantine rule, and it is estimated that they were worn by children and the women that belonged to the lower class of society. In this study, will firstly examine physical features such as cross section, size and ornaments of painted glass bracelets of Byzantine period, and focus on certain comments and estimations related to the probable production centres and origins of bracelets. The study will introduce and evaluate nine painted glass bracelets from Ödemiş Museum that were studied with the guidance of this information. The findspots of these bracelets are unknown. For this reason, the evaluations were made based on similar examples. It is seen that these bracelets are generally dated to 10th and 12th centuries A.D.

Keywords: Ödemiş Museum, Glass Bracelet, Byzantine.

Giriş

Cam bileziklere ilişkin ilk bilgilerimiz arkeolojik buluntulara dayalıdır. Bilezik olup olmadığı tam olarak kesinlik kazanmamakla birlikte, cam bileziğe benzer ilk parçalara Mısır'daki firavun mezarlarında rastlanır. MÖ. 2.bine ait olduğu tahmin edilen bu örnekler, nadir buluntular olarak kabul edilir (Spaer 1988, 51). Cam bileziklerin sayı ve nitelik açısından gelişimi, ancak, Avrupa'daki La Tene kültüründe mümkün olabilmiştir. MÖ.1.binin sonlarına tarihlenen La Tene bilezikler, kaliteli işçiliği ve zengin bezeme repertuarıyla ileri düzeyde bir cam üretimine ve ustalığına işaret eder¹. MÖ.1.binin sonlarından, Geç Roma dönemine kadar uzanan geniş zaman diliminde ise cam bilezik ya da onun üretimine ilişkin somut bir kanıt ulaşılmamıştır. Cam bilezikler hakkındaki araştırmalarıyla dikkat çeken Spaer, Doğu Akdeniz gibi camın keşfedildiği, hammaddesi, teknik ve artistik yenilikleri ile Avrupa camcılığına kaynaklık etmiş bir coğrafyadan, MS. 3.yüzyıla kadar cam bileziğe dair arkeolojik veri olmamasını şaşkınlıkla karşılar (Spaer 1988, 51). Diğer taraftan, Avrupa'da, MS.3.-4.yüzyıllarda faaliyetini sürdüren yerel bir cam atölyesinde yapılan kazılar, bu yüzyıllarda Avrupa'da da Doğu Akdeniz üretimleriyle paralel bir cam bilezik imalatının varlığını somut delilleriyle ortaya koymaktadır (Spaer 1988, 60).

Cam bilezikler özellikle Geç Roma döneminden itibaren Anadolu'nun da içinde bulunduğu pek çok bölgede ele geçmiş olsa da, esas itibarıyla, 9.-13. yüzyıllar arasında yaygınlaşıp kullanılan bir süs eşyasıdır. Arkeolojik veriler, bu objelerin hem Hıristiyan, hem de İslam dünyasında² üretildiğine işaret etmekte, ayrıca her iki kültürde de buluntuların Ortaçağ tabakalarında yoğunlaştığını göstermektedir. La Tene kültüründen günümüze cam bilezikler, kesit ve bezeme açısından zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Mineleme³ (emay tekniği),

altın yıldız ve lüster⁴ tekniklerinden biri ya da birkaçı kullanılarak dekore edildiğinden dolayı literatürde boyalı bilezikler olarak adlandırılan objeler ise cam bileziklerin yalnızca bir grubunu oluşturur.

Ödemiş Müzesi'ndeki cam bilezikleri değerlendirmeden önce Bizans dönemi boyalı cam bilezik üretiminde ve bezemesinde dikkate alınan bazı temel özellikler hakkında bilgi vermek yerinde olur.

Üretim metodu: Günümüze ulaşan cam bilezikler göz önüne alındığında, üretimde iki ayrı yöntemin kullanıldığı kabul edilir. Bilezik çubuğunun iki ucunun birleşme yöntemine dayalı olarak yapılan bu ayırmada, bileziklerin uçları ya düzgün bir şekilde birbirine kaynaştırılır ya da daha özensiz bir işçilikle üst üste getirilerek birleştirilir. Bileziklerin ek yerleri, ilk yöntemde belirsizken; ikincisinde açıkça görülebilir (Spaer 1988, 52). İlk yöntemle üretilen bileziklerin diğerine göre daha değerli olduğu 12. yüzyıla ait bir el yazmasında ifade edilmektedir. 1110 – 1140 tarihleri arasında Theophilus adlı bir rahip tarafından kaleme alındığı kabul edilen *De Diversis Artibus* adlı Latince bu elyazması, bu konuya ilişkin verdiği bilgilerle dikkat çekicidir. Yazmanın cam üretimini konu edinen ikinci kitabının "De Anulis" (Rings) adlı bölümünde, Bizanslı cam ustalarının bu üretim metodu ayrıntıyla tarif edilir (Dodwell 1961, 59).

Boyalı bileziklerde dekorasyon, genellikle bilezik halkası henüz biçimlendirilmeden önce uygulanır⁵. Bu üretim

metal oksitlerle karıştırılır. Elde edilen bu karışım, yağlı bir sıvı yardımıyla cam yüzeye uygulanır. Fırınlama sırasında yanarak yok alan bu yağlı sıvı, toz cam ve metal oksitlerin fırça ile cam yüzeye kolayca sürülebilmesi için kullanılır. Bu işlemin ardından cam obje düşük ısıda fırınlanır ve fırınlama süresince cam tozu ve metal oksitler eriyerek cam yüzeye yapışır ve sabitlenir. Mineleme tekniğinde fırınlamanın camın ergime ısısından çok daha düşük olması, cam objenin formuna zarar vermeden süslemenin uygulanabilmesi için gereklidir. Hatta bazen farklı renklerde mineleme yapabilmek için objenin birkaç defa fırınlanması gerekir (Newman 1977, 105-106). Mineleme (emaye) tekniğinin uygulanışı ve tarihsel gelişimi için bkz. Gudenrath 2008, 23-70.

⁴ Bu teknikte, üzerine istenilen desene göre maden oksitli boyalar sürülen cam ya da seramik objeler, düşük ısıda fırınlanır. Fırınlama sonrası obje üzerinde sabitlenen desen, boyanın kimyasal özelliği dolayısıyla metal parlaklığına sahip ışıltılı bir görünüme kavuşur. Lüster tekniğinin uygulanışıyla ilgili daha detaylı bilgi için, Watson 1998, 15-16.

⁵ Bu tip üretimlerden ilk olarak Bulgaristan buluntuları içinde söz edilir. Bkz. Djingov 1978, 153; Anadolu'da ise Tyana / Kemerhisar buluntuları içindeki örneklerde bu duruma dikkat çekilmektedir. Bkz. Zanon 2013, 184, fig. 5/14. Whitehouse v.d. ise seramikteki lüster tekniğinin, gümüş kullanılarak bilezikler üzerine uygulandığı bir yöntemle (silver stain) dekore edilen bileziklerde genelde bu tarz bir üretim olduğunu belirtir. Bkz. Whitehouse v.d. 2000, 93.

¹ Bkz. Haeverninc 1960. Haeverninc tarafından kesit ve bezeme özelliklerine göre detaylı olarak sınıflandırılmış bu bileziklerin dış yüzleri genellikle, dikey-yatay yivler, altın yıldız zikzaklar ve cam aplikasyonları ile titizlikle bezelidir. Çoğunlukla koyu mavi tonlarında üretilen bu bilezikler, Kuzey ve Orta Avrupa'yı etkisi altına alarak geniş bir alana yayılır ve sonraki yüzyıllar için de bir prototip oluşturur.

² M.Spaer'in Filistin'de ele geçen İslam dönemi cam bileziklerine ilişkin makalesi konuyla ilgili araştırmacıların ilk başvuru kaynağı olarak sıklıkla kullandıkları önemli bir çalışmadır. Bkz. Spaer 1992. Diğer taraftan ülkemizde son yıllarda yapılan bazı yayınlarda da İslam dönemi cam bileziklerinin konu edildiği görülmektedir. Bu yayınlardan bazıları için bkz. *Kubad Abad*, Uysal 2009, 493-504; Uysal 2012, 43-54; Uysal 2013, 134-142, *Kars-Ani*, Çoruhlu-Oktay 2011, 155-171; *Tyana/Kemerhisar*, Zanon 2013, 181-197.

³ Mineleme ya da diğer adıyla emaye tekniği temelde toz haline getirilmiş renkli camların cam obje yüzeyine uygulanmasından oluşur. Bu teknikte toz halinde öğütülmüş renkli camlar,

şekli pek çok örnekte bilezik halkasının ek yerinin altında kalan ya da birleşim sırasında deforme olan bezemeden kolayca anlaşılabilir.

Kesit: Cam bileziklerle ilgili araştırma ve yayınların çoğunda önemli bir referans kaynağı olarak, M. Spaer'in Filistin'de bulunan İslam öncesi (Spaer 1988) ve İslam dönemi (Spaer 1992) cam bileziklerini konu edinen yayınları kullanılır. Yazar bu çalışmalarında bölgede ele geçen örneklerden hareketle, öncelikle bezemeye dayalı bir tipoloji oluşturur⁶. Bu tipolojinin ikinci adımı ise bilezik çubuğunun kesitidir. Bilezikler, yuvarlak, yarı yuvarlak, dikdörtgen ve üçgen olmak üzere başlıca dört farklı kesit grubunda incelenir. Spaer'in bezeme- kesit ilişkisine göre ortaya koyduğu ayrıntılı tipoloji konuyla ilgili pek çok çalışmaya örnek teşkil eder. Bununla birlikte, yazarın tipolojisi, Anadolu'nun farklı yerleşiminden ele geçen bilezikler⁷ dikkate alındığında yetersiz kalır ve bölgeye özgü örnekler üzerinden yeniden kurgulanması gerekir.

Boyut: Günümüze ulaşan boyalı cam bileziklerin büyük bir bölümü kazı buluntusudur ve kırık, eksik ya da küçük parçalar halinde ele geçmeleri dolayısıyla çaplarını belirlemek her zaman kolay değildir. Diğer taraftan pek çoğu müze koleksiyonlarında sergilenen, genelde mezar buluntusu, tam ve sağlam durumdaki benzer bileziklerin dış çap ölçüsü⁸, 5- 8,5 cm arasında değişir. Diğer taraftan

bazı boyalı bileziklerin çapları 9,5 cm'yi geçebilmektedir. Bileziklerin çap ölçüsündeki bu geniş aralık, kullanıcısıyla olduğu kadar, kullanım şekliyle de ilişkilidir. Çapı 5-6 cm arasında değişenlerin çocuklar için üretilmiş olduğu kanısı hâkimdir. Nitekim Spaer'e göre bilezikler, önce çocuklar için üretilmiş, zamanla yetişkinler arasında yaygınlaşmıştır (Spaer 1988, 60). Bileziklerin başlıca çocuklar ve kadınlar tarafından kullanılan bir süs eşyası olduğu kanısı, Sagalassos'da ortaya çıkarılan Hıristiyan mezarlarındaki iskeletlerin yaşları ve cinsiyetlerinin belirlenmesiyle de doğrulanmıştır (Lauwers v.d. 2010, 150). Araştırmacıların bazısına göre bilezik çaplarındaki bu çeşitlilik, onların bilekler yanı sıra kolların üst kısmına takılarak kullanıldığına işaret eder⁹ (Antonaras 2005, 332). Bizans cam bilezikleri içinde, çap boyutu 10–10,5 cm olarak ölçülen örnekler de bilinmektedir. Ancak bunlar boyalı bileziklerden çok, *spiral bükümlü bilezikler*¹⁰ içinde görülür¹¹. Bunların, büyüklüğü dolayısıyla el bileğinden ziyade ayak bileğine takılmak için üretilmiş olabileceği yönünde bir görüş ortaya atılmıştır (Davidson 1952, 264).

Renk: Bizans dönemi boyalı cam bileziklerinde çubuk rengi olarak, üzerindeki bezemeyi daha iyi gösterebilmesi amacıyla koyu renkler tercih edilir. Özellikle koyu mavi

⁶ Spaer'in tipolojisine göre bilezikler üzerindeki bezemeye göre alt gruplara ayrılır; Tip A- Tek renkli ve bezemesiz bilezikler; Tip B- Alet ya da kalıp yardımıyla bezenmiş bilezikler (Bu grup paralel, dik veya diyagonal kaburgalar, yuvarlak çıkıntılar veya sembolik motiflerle bezelidir); Tip C Spiral bükümlü bilezikler (Üzerlerine tek ya da çok renkli cam şeritler sarılarak bükülürler); Tip D-Çok renkli bilezikler (Bunlar kesitlerine göre alt gruplara ayrılır. Üzerlerinde farklı renkli camlarla yapılan noktalar, kabartmalar, yamalar, cam ipi eklemeler veya bunların karışımından oluşan kombine desenler görülür. Bunların çoğunluğu İslam dönemine aittir) Bkz. Spaer 1988,53-59; Spaer 1992, 48-54.

⁷ Anadolu'da cam bileziklerin ele geçtiği başlıca yerleşimler için bkz. *Demre*, *Aziz Nikolaos Kilisesi*, Fındık 2017; *Aigai*, Doğer-Armağan 2016, *Gevale Kalesi*, Yavuzylmaz 2016, *Stratonikeia*, Öztaşkın 2015; *Efes Ayasuluk*, Fındık 2013; *Tyana/Kemerhisar*, Zanon 2013; *Kadıkalesi* Oral Çakmakçı 2012; *Kars-Ani*, Çoruhlu-Oktay 2011; *Sagalassos*, Lauwers-Degryse- Waelkens 2010; *Kubad Abad*, Uysal 2009 ve 2012; *Pergamon*, Schwarzer 2009; *Amorium*, Gill 2002; *Yumuktepe*, Köroğlu 2002.

⁸ Spaer İslam öncesi cam bilezikleri konu eden makalesinde, verdiği çap ölçülerinin bileziğin iç halka çapını ifade ettiğini belirtmektedir. Bkz. Spaer 1988, 53. Spaer olasılıkla bileziğin dış çapına ilişkin verilerin, gerek kesit tipinden (özellikle dış yüzü bombeli, yarı yuvarlak ya da üçgen kesitli bileziklerde) gerekse üretim sırasındaki oluşabilecek deformasyonlardan dolayı farklılık gösterebileceğini düşünerek, iç çap ölçüsünün boyutla ilgili daha sağlıklı bir veri sunacağını düşünmüştür. Bununla birlikte yayınlarda bilezikler tanıtılırken çoğu zaman iç veya dış

çap gibi herhangi bir ayrıma girilmeden bileziklerin sadece çap ölçüsü verilmektedir. Eğer özel olarak vurgulanmadıysa verilen bu ölçünün hangisini ifade ettiği kesin olarak anlaşılammaktadır. Diğer taraftan bunların kanımca iç çap ölçüsünden ziyade dış çapı işaret ettiği tahmin edilmektedir. Sonraki araştırmalar için daha doğru bir veri sağlayabilmek adına kataloğumuzdaki örnekler hem iç, hem de dış çap ölçüleriyle birlikte verilmektedir.

⁹ Bkz. Antonaras 2005, 332. Bu konuyla ilgili M. Parani'nin Orta ve Geç Bizans dönemi Bizans tasvirleri üzerine yaptığı gözlemler dikkat çekicidir. Bu tasvirlerde bilezikler, elleriyle çeşitli işler yapan hizmetçi ya da ebe gibi alt sınıftan kadınların kollarında yer alır. Yazara göre bu durum, 11. yüzyıl ortalarında kullanılan kadın elbiselerinin kol tasarımıyla ilişkilidir. Bileğe doğru genişleyen bu kolların, ev içinde çalışan kadınlar için oldukça kullanışsız olması, kol uçlarının geriye doğru çekilip omuzda düğümlenmesiyle çözüme kavuşur. Elbise kollarının bu kullanımı, bilek ve kollara takılan bileziklerin görünmesine katkıda bulunmuştur. Geç Bizans Dönemi tasvirlerinde ise hizmetçilerin çıplak kolla tasviri sürmüştür ancak kadın giyimindeki modanın değişmesiyle kollardaki düğümler ile koyu renkli bilezikler de yok olmuştur. Geç Bizans Dönemi boyunca, bileziklerin popülerliğindeki azalmada, elbise kollarının tasarımındaki değişimin de payı vardır. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Parani 2005, s.152–153.

¹⁰ Bilezik çubuğunun üretim aşamasında ve henüz cam sıcakken kendi etrafında döndürülmesiyle yapılan bir cam bilezik türüdür. Bu grup örnekler tek renkli olabildiği gibi, çubuk üzerine farklı renkte cam ipi şeritlerin sarılması ile çok renkli olarak da üretilebilir. Bu tip bilezikler hem Bizans hem de İslam ürettikleri içinde yaygın olarak görülmektedir.

¹¹ Korinth buluntuları içindeki büyük çaplı bu bilezikler için bkz. Davidson 1952, 264, pl. 112/ 2146–47.

ve koyu yeşil tonları ile bunların karışımından oluşan mavimsi yeşil ya da yeşilimsi mavi tonları görülme sıklığı en çok olanlardır. Daha ender rastlanmakla birlikte, siyah, kahverengi ve patlıcan moru tonları da bu renklere ilave edilebilir. Bezeme rengi ise beyaz, sarımsı ya da yeşilimsi beyaz ve kırmızı başta olmak üzere, sarı, mavi ve yeşildir.

Bezeme: Boyalı bileziklerin yayınlanmış örnekleri dikkate alınarak bir sınıflama yapıldığında, çok zengin bir bezeme repertuarıyla karşılaşılır. Bu bağlamda, düz ve dalgalı çizgiler, çarpılar, zikzaklar, zincirler ve eşkenar dörtgenlerin farklı varyasyonlarından oluşan geometrik bezemeler; kıvrım dallar, kancalı spiraller ve rozet çiçeklerden oluşan bitkisel bezemeler ile sade ya da karmaşık kompozisyonlarla sunulan spiraller, bileziklerde en çok görülen motiflerdir. Bunlara ek olarak, genellikle madalyonlar içinde sunulan, *birine* bitişik veya ayrı betimlenmiş haçlar; başta güvercin, tavus kuşu, ördek gibi kuş figürleri olmak üzere, balık ve yılan gibi stilize hayvan tasvirleri ve son olarak yazı ya da yazı taklidi bordürler, bileziklerde betimlenen diğer bezeme elemanlarıdır¹².

Üretim Merkezleri: Boyalı bileziklerin üretim merkezi ya da merkezleriyle ilgili farklı görüş ve değerlendirmeler mevcuttur. Ancak bunların hiçbiri henüz kesin olarak kanıtlanabilmiş değildir. Bu döneme ait boyalı bilezikler, literatürde genellikle, Bizans dönemine ait yıldız ve mine dekorlu çoğunluğu şişe, bardak ya da kâselerden oluşan bir buluntu grubuyla birlikte ele alınır. Söz konusu bu kaplar ile bilezikler arasında dekorasyonun uygulanmasında gözlemlenen hem teknik, hem de üslupsal benzerlik, her iki grup eserin aynı yüzyılların ve olasılıkla da aynı atölyelerin üretimi olduğu düşüncesini doğurur. İstanbul'da Saraçhane¹³, Yunanistan'da Korinth¹⁴, Kıbrıs'ta Paphos¹⁵, Ermenistan'ta Dwin¹⁶, Ukrayna'da Novogradok¹⁷ ve İtalya'da Tarquinia ile Otronto¹⁸ buluntularına

ek olarak, Venedik San Marko hazinesi¹⁹, New York'daki Corning Cam Müzesi²⁰ ve British Museum²¹ koleksiyonunda yer alan boyalı kaplar, benzer dekorasyonlu cam eserlerin kökeni ve üretim merkeziyle ilgili tartışmaların ana kaynağını oluşturur. Ristovska, Bizans boyalı cam kapları ve bileziklerini ele alan çalışmasında, çok kesin arkeolojik kanıtlar sunuluncaya kadar, başkent olması dolayısıyla İstanbul'un ve buluntuları nedeniyle de Kıbrıs ve Korinth'in bu kapların üretim merkezleri olarak düşünülebileceğini belirtir (Ristovska 2009, 205). Diğer taraftan yazara göre, bu merkezlerde bulunan cam kapların, teknik açıdan aynı dekorasyona sahip olmakla birlikte, kullanılan renklerde, dekorasyon stilinde ve motif seçiminde farklılıklar içermesi, bunların ya birden fazla üretim merkezinde ya da tek bir üretim merkezindeki birden çok atölyede yapıldığı kanısını destekler²².

Boyalı bilezikler için ise öngörülen üretim merkezleri, arkeolojik buluntuların yoğunluğu ve üretime ilişkin bir takım görsel kanıtlar dikkate alınarak belirlenir. Ristovska, yaptığı değerlendirmede, Korinth, Stara Zagora (Bulgaristan), Amorium ve Sardes'in

¹² Boyalı bilezikler üzerindeki dekorasyona ilişkin ayrıntılı bilgi ve görüntü için bkz. Çakmakçı 2010, 545-553.

¹³ Hayes 1992, 405, kat.no. 91 (12. yüzyıl) – Kat.no. 92 (13. yüzyıl başı).

¹⁴ Davidson 1952, 155 kat.no 750, pl.58/750 (11-12. yüzyıl)

¹⁵ Kıbrıs Paphos'da bulunan boyalı camların beşi şişe, biri de bardaktır. Hepsini birbirinden farklı bezemelere sahip bu örnekler için bkz. Megaw 1968, 90-93, Fig. 1-10. (Buluntular 12 yüzyıl sonları-13. yüzyıl başına tarihlenir).

¹⁶ Bkz. Megaw 1959, 60 ve Megaw 1968, 97, Fig. 16.

¹⁷ Novogradok kazılarında biri bardak, diğeri de şişe olmak üzere yıldız ve mine dekorlu cam parçaları ele geçmiştir. Buluntular için bkz. Shelkovnikov 1966, 102-103, fig.14-17 (12. yüzyıl)

¹⁸ Her iki yerleşimde de parçalar halinde bulunan yıldız ve mine bezemeli camların, şişelere ait olduğu anlaşılmıştır. Bu örneklerin, 12.-13. yüzyılda ithal edilmiş oldukları düşünülmektedir. Bkz. Whitehouse 1983, 119-120, fig.6-9

¹⁹ İstanbul'dan kaçırılıp San Marko hazinesine götürülen mor renkli bir cam kâsenin üzerindeki dekorasyon üslup ve tarihleme açısından tartışma yaratmıştır. Kâsenin dekorasyonunda antik dönem etkili figürler ile kufi yazı taklidi bordürlerin bir arada kullanılması, eserin tarihlendirilmesine ilişkin farklı görüş ve önerilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu eserle ilgili bazı çalışmalar için bkz. Cutler 1974, 23-54; Whitehouse 1998, 4-5, plate A/ fig. 2.6

²⁰ Mor renkli camdan yapılmış bu örnek, form ve boyut olarak Korinth, Paphos ve Novogradok şişelerinin bir benzeridir. Shelkovnikov'a göre bezeme üslubu açısından özellikle Novogradok ve Paphos örneklerine oldukça benzer bu şişenin, bilinen Bizans örneklerini taklit ettiği ancak daha acemi ve stil özelliklerinden habersiz bir elden çıktığı sonucuna varılmıştır. Bkz. Shelkovnikov 1966, 108-109, fig. 23 a-b.

²¹ Bu şişe hakkında detaylı bilgi için bkz. Megaw 1980, 25-30

²² Bkz. Ristovska 2009, 205-206. Yazar, boyalı kaplar üzerinde yapılan kimyasal analizlerin de bu eserlerin üretim merkezlerini tanımlanmak için çok önemli bir delil sağladığını ifade etmektedir. Korinth, Paphos ve Corning Cam Müzesi'nde bulunan benzer form ve dekorasyondaki şişeler üzerinde yapılan cam analizleri, bunların aynı kimyasal içerikte olduğunu ve büyük olasılıkla aynı zamanda ve tek bir atölyede yapıldığını ortaya koyar. Keza Korinth ve Corning Cam Müzesi şişelerinin üzerindeki mine boyalarda yapılan incelemelerde de benzer kimyasal içeriğe ulaşılmıştır. Söz konusu şişelerle İstanbul, Pantokrator Kilisesi pencere camlarının kimyasal analizinin uyuşması ile başkent kökenli olduğu tahmin edilen San Marko kâsesi ve İstanbul Arkeoloji Müzesi ek binasının yapım çalışmalarında ele geçen benzer dekorlu cam bir kap, cam yapımın ana kaynağı olarak (ilk aşama, hammaddenin potalarda eritilmesi ve sonrasında sıcak cam eriğinden objenin oluşturulması) İstanbul'u işaret eder. Diğer taraftan, Korinth buluntusu şişeler ise cam yapımındaki ikinci (yarı bitmiş ya da tamamlanmış objelere sıcak biçimlendirmeye yapılan dekorasyon) ya da üçüncü aşamaların (bitmiş obje üzerinde soğuk biçimlendirmeye yapılan dekorasyon) gerçekleştiği bir merkez olarak düşünülebilir.

buluntularıyla söz konusu üretim merkezleri arasında sayılabileceğini ifade eder (Ristovska 2009, 208). Bu bağlamda, Korinth'teki 10.- 12. yüzyıl başlarına tarihlenen Agora Kuzeydoğu atölyesi, bilezik buluntuları ile cam yapımında kullanıldığı tahmin edilen hammaddeler ve atıklarla olası bir bilezik üretim merkezidir (Davidson 1952, 83-84). Sınırları içinde bulunan çok sayıdaki boyalı bilezikle, Bulgaristan'ın da üretiminde aktif bir rol oynadığı düşünülmektedir. 10. yüzyıl sonu-12. yüzyıl arasında aktif olduğu anlaşılan bir atölye kalıntısıyla Bulgaristan'daki Stara Zagora, buluntuları içindeki boyalı bilezikler, cam kaplar ve imalat atıklarıyla üretimin varsayıldığı bir başka yerleşimdir (Ristovska 2009, 208). Djingov'a göre de, Bulgaristan'da bulunan boyalı cam bilezikler ile farklı kökenli bilezikler arasındaki karşılaştırmalar yerel bir üretimi işaret eder. Yazara göre, bilezik çubuğunda ve dekorasyonunda kullanılan renkler, motif seçimindeki tercihler ve kimyasal analiz sonuçlarının diğer yerel üretim camlara uygunluğu gibi nedenler, üretimine ilişkin görüşleri desteklemektedir (Djingov 1978, 157). Amorium'da ise Orta Bizans dönemine tarihlenen büyük miktardaki boyalı cam bilezik ve imalatı işaret eden hurda cam atıklar, buradaki üretimi gösteren kanıtlar arasındadır²³. Ristovska'nın tahminleri arasında son sırada yer alan Sardes kenti ise, az sayıdaki boyalı bilezik örneğine rağmen, diğer cam buluntular dikkate alınarak Orta Bizans döneminin muhtemel bir üretim merkezi olarak tanımlanır (Saldern 1980, 101-102).

Son güncel araştırmalar, Ristovska'nın Anadolu'da işaret ettiği Amorium ve Sardes gibi olası bilezik üretim merkezlerine ek olarak yeni üretim yerlerinin varlığını ortaya koymaktadır. Çeşitli tür ve sayıdaki cam kaplar yanında, üretime ilişkin bulgularıyla dikkat çeken bu merkezlerden biri Efes/Ayasuluk Tepesi'dir. Fındık, kazı alanından ele geçen yoğun cam buluntuya rağmen, bugün için yerleşimde üretimle ilişkili olduğu varsayılan tek cam obje grubunun bilezikler olduğunu belirtir²⁴. Yazar, bölgede ele geçen bilezikleri benzerlikleri yönünden özellikle Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia buluntularıyla karşılaştırmış ve iki yerleşimin yakın mesafede olması dolayısıyla, Efes üretimlerinin Anaia'ya ihraç edilmiş olabileceği üzerinde durmuştur (Fındık 2013, 42). Diğer taraftan Anaia, aralarında çok sayıda bileziğin de²⁵ olduğu geniş ürün yelpazesıyla, Bizans dönemindeki cam üretimine ilişkin bilgiler veren önemli bir merkezdir²⁶. Burada henüz bir atölye kalıntısı

bulunmamış ancak, son yıllarda sayıca artan bir oranda fritler, üretim atıkları ve hatalı üretim parçaları ele geçmiştir (Hazinedar Coşkun 2013, 125-134). Bu bulgular elbette ki yerleşimde bir bilezik üretiminin varlığını doğrulamaz ancak cam üretiminin yapıldığına ilişkin güçlü bir kanıt sunar. Bununla birlikte, cam buluntunun yoğunluğu ve ele geçen bilezik sayısındaki fazlalık göz önüne alındığında Kadıkalesi'nde, Efes'ten bağımsız, bilezikleri de kapsayan bir üretimin olduğunu düşünmek kesinlikle yanlış olmaz²⁷. Öte yandan konuyu boyalı bilezikler açısından ele aldığımızda, her iki yerleşimde de bilgi ve bulgu eksikliği dikkat çeker. Efes/Ayasuluk buluntuları içinde farklı cam bilezik gruplarından bahsedilmesine karşın, boyalı bileziklere hiç değinilmemektedir. Kadıkalesi/Anaia'da ise boyalı bileziklere ait örneklerin çok sınırlı olduğu bilinir (Oral Çakmakçı 2012, 114-135). Buluntular, Kadıkalesi'nde 12.yüzyıl sonu-13 yüzyıl sonuna, Efes'te ise Kadıkalesi buluntularına benzerlikleri göz önüne alınarak Bizans dönemine tarihlendirilir. Bu durum, diğer tarihlendirilmiş buluntular da göz önüne alındığında, boyalı bilezik üretiminin, 12. yüzyıldan sonra giderek yavaşlaması ve yerini cam ipi bezeli farklı bir bilezik grubuna bırakmasıyla açıklanabilir.

Boyalı bilezikler üzerinde görülen dekorasyonun toprak koşulları ya da camın kimyasal yapısından dolayı aşınmaya uğrayarak silinmesi veya tam tersi kalıcılığının korunması da, kimi zaman üretime ilişkin önemli bir ipucu olarak değerlendirilir. Örneğin Bulgaristan'daki Djadovo yerleşiminde bir mezarda bulunan iki boyalı bilezik ile Stara Zagora'da bulunan bir başkası üzerinde yapılan kimyasal analizler, her iki yerleşimdeki örneklerin farklı metal oksitler içerdiğini ortaya koymuştur. Borisov'a göre, metal oksitlerin oranındaki bu farklılık, bileziklerdeki aşınmanın nedenini açıkladığı gibi onların birbirinden farklı merkezlerde üretildiğine de işaret eder. Yazara göre bezemedeki bu belirgin aşınmanın Bulgaristan'ın komşu ülkelerinde görülmemesi, bunlarının bölgeye özgü bir üretim olduğunun da göstergesidir (Borisov 1989, 292).

makçı 2013a, 135-152; Çakmakçı 2013b, 151-164.

²⁷ Kimyasal analiz sonuçları her iki yerleşimdeki buluntuların yerel ya da ithal kökenine ilişkin daha destekleyici bilgiler sağlayabilir. Diğer taraftan, bileziklerin kökenini saptamada kimyasal analizlere ilaveten, yerleşimlerdeki diğer cam buluntuların benzerlikleri de göz önüne alınmalıdır. Bu karşılaştırmalı değerlendirmeler, iddia edildiği gibi buluntuların tek bir kaynaktan mı geldiğini, yoksa birbirinden bağımsız, yerel üretimler mi olduğunu daha net ortaya koyabilir. Her iki yerleşimin liman kenti olduğu ve özellikle Anaia'nın kaynaklarda kommerkion (gümrük alanı) ve emporion (ticaret merkezi) olarak tanımlandığı öngörüldüğünde, ürün alışverişinin belki de tek tarafı değil, karşılıklı bir ticaretle sağlandığını da iddia etmek mümkündür.

²³ Bkz. Gill 2002, 105, Kat.no. 612-617.

²⁴ Yazar verdiği bilgilerde, buluntular arasında bilezik üretimi yapıldığını düşündüğü bir pota kalıntısından ve burada üretilmediği düşündüğü cam ipi bezeli farklı bilezik gruplarından bahseder. Bkz. Fındık 2013, 38.

²⁵ Kadıkalesi/Anaia cam bilezik buluntuları için bkz. Çakmakçı 2012, 114-135.

²⁶ Anaia cam buluntularıyla ilgili bazı yayınlar için bkz. Çak-

Ödemiş Müzesi Cam Eser Koleksiyonu

İzmir'e bağlı ilçelerden biri olan Ödemiş, kuzeyde Bozdağlar (Tmolos) ile güneyde Aydın (Messogis) Dağları ile sınırlanmış Küçük Menderes vadisinin doğusunda yer almaktadır. Kentin tek arkeoloji müzesi olan Ödemiş Müzesi, çoğunlukla farklı müzelerden devredilen arkeolojik eserler ile genellikle bölgenin kültürel zenginliğini yansıtan etnografik eserlerden oluşan bir koleksiyonla, 1987 yılında ziyarete açılmıştır. 2014 yılında ise müze kapsamlı bir yenileme çalışmasıyla hem restore edilmiş, hem de çağdaş müzecilik anlayışı ve gerekliliklerine uygun bir sergileme düzenine kavuşturularak 2015 yılı sonlarında yeniden hizmete açılmıştır²⁸. Ödemiş Müzesi, cam eser koleksiyonu yönünden oldukça zengindir. Toplamda 322 adet²⁹ cam eserin yer aldığı koleksiyon, Roma, Bizans ve İslam dönemine ait örnekleriyle geniş bir zaman dilimindeki cam üretimi ve türleri hakkında bilgi vermektedir. Koleksiyon başta İstanbul ve Afyon Arkeoloji Müzeleri ile Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Manisa, Uşak, Tire müzelerinden devir yoluyla gelen eserler ile oluşturulmuş, satın alma, bağış ve müsadere yoluyla ele geçen diğer örneklerle de zaman içinde büyüyerek bugünkü halini almıştır. Cam eserlerin çok az bir kısmının buluntu yeri bilinmektedir. Müzelerden devredilen eserler içinde sadece Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden nakledilen bir grup eserlerin, Amasya/ Merzifon dolayları ile Çorum/ Mecitözü kaynaklı olduğu bilinmektedir. Satın alma, bağış ve müsadere ile gelen eserlerin ise az sayıdaki örneği, İzmir'in Kiraz, Ödemiş ve Beydağ ilçelerinin köyleri gibi civar yerleşimlerden gelen eserlerden oluşmaktadır. Diğer taraftan koleksiyondaki camların büyük bir bölümünün, farklı müzelerden derleme de olsa Anadolu buluntusu camlardan oluştuğuna kuşumuz yoktur. Ödemiş Müzesi camları içeriği bakımından özellikle Türkiye'deki diğer müzeler ve özel koleksiyonlarda bulunan eserlerle ortak özellikler gösterir. Bu benzerliklerden bir grup eserin Anadolu'ya özgü olduğu, hatta bazılarının Batı Anadolu bölgesinde yaygın üretildikleri kolaylıkla söylenebilir. Bununla birlikte bir grup eserinde, form ve bezeme tekniğindeki farklılıklar neticesinde, Suriye- Filistin bölgesine özgü ithal üretimler veya bunların taklitleri olduğu sonucuna varılmıştır. Roma dönemine ait bir grup üretimin ise imparatorluğun hem Doğu hem de Batı topraklarında benzerleri olan eserler olduğu tespit edilmiş, bazılarının da Batı üretimlerinin Anadolu'daki varyasyonları olduğu anlaşılmıştır.

Ödemiş Müzesi cam koleksiyonunda toplam 38 adet cam bilezik yer almaktadır. Bunların 17 tanesi, sade ve bezemesiz örneklerden oluşmaktadır. 21 tanesi de, cam ipi bezeme, spiral bükme gibi bezeme yöntemleri ile mineleme tekniğinin kullanıldığı süsleme metotlarıyla dekore edilmiştir. Bu çalışmada, bu bilezikler içinden seçilmiş, mineleme tekniğiyle bezeli, 9 adet boyalı cam bilezik konu edilmektedir. Bunlar Afyon ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden devir yoluyla koleksiyona kazandırılmış, ancak, buluntu yerleri bilinmeyen örneklerdir. Boyalı cam bilezikler, Bizans dönemi cam üretimlerinin en yaygın uygulamalarından biridir. Özellikle son yıllarda ülkemizde cam bileziklere ilişkin buluntu merkezlerinin artması ve bu konuya daha fazla ilgi duyulmasıyla birlikte, bunlara ilişkin araştırma ve yayınlarında arttığı gözlenmektedir. Bizans camcılığının aydınlatmaya yönelik cam objeleri dışındaki diğer üretimleri hakkında sınırları bilgilere sahip olduğumuz düşünüldüğünde bu durum memnuniyet vericidir. Boyalı cam bilezikler, Bizans dönemi cam üretimlerinin önemli bir parçası olarak, ülkemizde ele geçen örnekleriyle, Bizans günlük yaşam kültürü ve alışkanlıklarını, olası üretim merkezlerini, dönemin cam üretim ve bezeme düzeyindeki kalite ve ustalığı göstermesi açısından Bizans cam araştırmaları için son derece önemli bilgiler vermektedir. Bunlara ilişkin örneklerin çoğalmasa, ülkemiz dışında da benzerlerini gördüğümüz boyalı bileziklerin kökenini, üretim ve dağılım merkezlerini belirlemede yardımcı olabileceği gibi, yerel ve ithal üretimler arasındaki farklılıklar veya ortak tercihlerin neler olduğunun anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır. Keza cam bilezikler, Ristovsa'nın bahsettiği gibi buluntu merkezlerinin izinden giderek, Bizans ticaret yollarının güzergâhlarını bile bize gösterebilecek ipuçları içermektedir (Ristovska 2009, 199-220). Bu bağlamda bu çalışmada konu edilen boyalı cam bilezikler, her ne kadar buluntu yeri bilinmese de üretim metodu, boyutları, renk yelpazesi ve motif repertuarıyla, Anadolu kökenli örneklerin özelliklerini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir.

²⁸ Ödemiş Müzesi'nin kuruluş tarihi ve koleksiyonuna ilişkin bilgiler için bkz. Kat 2016, s. 22-28.

²⁹ Bu rakam, Nisan 2012 tarihi itibarıyla müzenin hem depo, hem de sergi salonu vitrininde bulunan cam eserlerinin genel bir toplamıdır.

Katalog

KATALOG NO.1 (Fotoğraf 1)

Müze Envanter Numarası: 431

Müze Geliş Tarihi : 09.01.1986

Müze Geliş Şekli : Afyon Müzesi'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-12. yüzyıl

Renk : Şeffaf mavi-yeşil

Ölçüleri

Dış Çap : 5,5-5,6 cm

İç Çap : 5 cm

Kalınlık : 0,4-0,5 cm

Yükseklik : 0,7-0,9 cm

Tanım: Bilezik tam ve sağlam durumdadır. Bununla birlikte tüm yüzeyinde yer yer erime ve soğan kabuğu şeklinde dökülmelere neden olan bir aşınma tabakasına sahiptir. Bilezik çubuğunun iki ucu, yapım aşamasında üst üste getirilip, sonrasında aletle hafifçe yassılaştırılarak düzgün bir hale getirilmiştir. Bu nedenle birleşme yeri, alet izi dışında belirsizdir. İç çapının küçüklüğü, bileziğin bir çocuk için yapıldığını düşündürmektedir. Bu örnek, kesit açısından, *dış yüzü hafifçe bombeli, dikdörtgen kesitli bilezikler* grubu içinde değerlendirilebilir (Tablo 1/III B). Bileziğin ön yüzünü, kırmızı ve bej renkte, kıvrım dal ve spirallerden oluşan bir bezeme kuşağı dolandır (Tablo 2/A). Bezemede kullanılan motifler birbiri ardına ve birbirini tekrar eden bir düzende dizilmiştir. Aynı durum kullanılan renkler için de geçerlidir. Diğer taraftan bezeme kuşağındaki motiflerin bir kısmında boyalar, aşınma dolayısıyla silinmiş ya da dökülmüştür. Bu nedenle bu alanlarda bezeme kaybı görülmektedir.

Fotoğraf 1 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.2 (Fotoğraf 2)

Müze Envanter Numarası:433

Müze Geliş Tarihi :09.01.1986

Müze Geliş Şekli :Afyon Müzesi'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-12. yüzyıl

Renk : Şeffaf koyu mavi

Ölçüleri

Dış Çap : 5,6 cm

İç Çap : 5,2 cm

Kalınlık : 0,3-0,5 cm

Yükseklik : 0,6-0,8 cm

Tanım: Tam ve sağlam durumdaki bileziğin dış yüzeyinde yer yer erime ve soğan kabuğu şeklinde dökülmelere neden olan bir aşınma tabakası görülür. Bilezik çubuğunun birleşme yeri, üretim sırasında üst üste getirilmiş ve sonrasında aletle bastırılarak düzeltilmiştir. Bu işleme rağmen bilezik çubuğunun birleşme izi, açıkça görülebilmektedir. *Dış yüzü hafifçe bombeli, dikdörtgen kesitli bilezikler* grubu içinde sınıfladığımız bu örnekte (Tablo 1/ III B), tüm dış yüz kalınca bir bordür halinde, kırmızı ve bej renkli geometrik karakterli bir bezeme ile çevrelenmiştir (Tablo 2/B). Bezeme, bej renginde içleri boş ya da eğik paralel çizgilerle doldurularak kafes görünümü verilmiş, oval biçimli madalyonların birbiri ardı sıra dizilmesinden oluşur. İçleri boş olan madalyonların içine kırmızı renkte yine kafes biçimli çizgilerden oluşan bir bezeme yapılmıştır. Motifi oluşturan boyalar, aşınma nedeniyle yer yer silinmiş ya da parça parça dökülerek bazı yerlerde bezemenin tamamen kaybolmasına neden olmuştur. Bileziğin iç çapının küçüklüğü dolayısıyla bir çocuk için yapıldığı tahmin edilmektedir.

Fotoğraf 2 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.3 (Fotoğraf 3)

Müze Envanter Numarası: 434

Müze Geliş Tarihi : 09.01.1986

Müze Geliş Şekli : Afyon Müzesi'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-12. yüzyıl

Renk : Şeffaf koyu yeşil

Ölçüleri

ÖDEMiŞ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAKİ BİZANS DÖNEMİ BOYALI CAM BİLEZİKLERİ

<i>Dış Çap</i>	: 5,2 cm
<i>İç Çap</i>	: 4,8 cm
<i>Kalınlık</i>	: 0,4 cm
<i>Yükseklik</i>	: 0,7-1 cm

Tanım: Bilezik tam ve sağlam durumdadır. Ancak iç ve dış yüzeyinin bazı kısımlarında soğan kabuğu şeklinde dökülmelere neden olan bir aşınma tabakası görülür. Bilezik çubuğunun uçları, diğer iki örnekte olduğu gibi yapım aşamasında ilk olarak üst üste getirilmiş ve sonrasında aletle bastırılarak birleştirilmiştir. Alet izinden dolayı yassı bir görünüm olan ek yeri, bilezik üzerinde belirgin olarak görülebilir. Bu bilezik de *Dış yüzü hafifçe bombeli, dikdörtgen kesitli bilezikler* grubu içinde sınıflandırılmıştır (Tablo 1/ III B). Bileziğin ön yüzü bej renginde zikzak motifleriyle çevrelenmiştir (Tablo 2/ C). Motif gelişigüzel yapılmış ve aralıklarla yenilenmiştir. Bezeme, yüzeydeki aşınma nedeniyle bazı yerlerde silinmiş ya da dökülmüştür. Bu bileziğin de iç çapının küçüklüğü dolayısıyla, olasılıkla bir çocuk için üretildiği tahmin edilmektedir.

Fotoğraf 3 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.4 (Fotoğraf 4)

<i>Müze Envanter Numarası:</i>	436
<i>Müzeye Geliş Tarihi</i>	: 09.01.1986
<i>Müzeye Geliş Şekli</i>	: Afyon Müzesi'nden devir yoluyla
<i>Buluntu Yeri</i>	: -
<i>Eserin Dönemi</i>	: Bizans/10-12. yüzyıl
<i>Renk</i>	: Şeffaf koyu yeşil
<i>Ölçüleri</i>	
<i>Dış Çap</i>	: 5,2 cm
<i>İç Çap</i>	: 4,8 cm
<i>Kalınlık</i>	: 0,4 cm
<i>Yükseklik</i>	: 0,5-0,6 cm

Tanım: Tam ve sağlam durumdaki bileziğin üzeri, soğan kabuğu şeklinde dökülmelere sebep olan beyazımsı bir aşınma tabakası ile örtülüdür. Aşınmanın fazlalığı hem bilezik çubuğunun renginin, hem de üzerindeki desenin algılanmasını güçleştirir. Bu bilezikte de ek yerlerini

oluşturan uç kısımlar, üst üste getirilerek, yine bir alet yardımıyla bastırılıp düzleştirilmiştir. Ek yerlerinin birleşme çizgisi ve alet izi bilezik üzerinde açıkça görülebilir. Bu bilezik kesit tipolojisi açısından *dış yüzü hafif düzleştirilmiş, yarı yuvarlak kesitli bilezikler* içinde gruplanmıştır (Tablo 1/ II B). Bileziğin ön yüzünü kırmızı renkle yapılmış zikzak motifi kuşatır (Tablo 2/ D). Ancak desen, aşınma tabakasının yoğunluğu nedeniyle yer yer kesintiye uğramıştır ve detayları belirgin olarak görülememektedir. İç çap ölçüsüne dayalı olarak bu bileziğin bir çocuk için tasarlandığı varsayılmaktadır.

Fotoğraf 4 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.5 (Fotoğraf 5)

<i>Müze Envanter Numarası:</i>	437
<i>Müzeye Geliş Tarihi</i>	: 09.01.1986
<i>Müzeye Geliş Şekli</i>	: Afyon Müzesi'nden devir yoluyla
<i>Buluntu yeri</i>	: -
<i>Eserin Dönemi</i>	: Bizans/10-12. yüzyıl
<i>Renk</i>	: Şeffaf koyu mavi
<i>Ölçüleri</i>	
<i>Dış Çap</i>	: 5,5 cm
<i>İç Çap</i>	: 5 cm
<i>Kalınlık</i>	: 0,5 cm
<i>Yükseklik</i>	: 0,8cm

Tanım: Bilezik tam ve sağlam durumdadır. Özellikle dış tarafta daha belirgin olmak üzere tüm yüzeyi sarımsı beyaz renkli yoğun bir aşınma tabakası ile kaplıdır. İç çapının küçüklüğü, bunun da bir çocuk için yapıldığını düşündürmektedir. Bilezik çubuğunun ek yerleri diğer örneklerle göre nispeten daha özenli yapılmıştır. Bu örnekte de ek yerlerini oluşturan uç kısımlar, üst üste getirilerek, yine bir alet yardımıyla bastırılıp düzleştirilmiştir. Ancak birleşme çizgisi ve alet izi fazla belirgin değildir. Kesit açısından *dış yüzü hafif düzleştirilmiş, yarı yuvarlak kesitli bilezikler* içinde yer alan (Tablo 1/ II B) bileziğin ön yüzü, geniş bir bordür halinde spiral bezemelerle çevrilidir (Tablo 2/ E). Bezeme aşınma tabakasının altında kalarak kimi yerde ayrıntılarını kaybetmiş, kimi

verde de silinmiş ya da dökülmüştür. Ancak var olan izlerden bezemenin birbirini takip eden, kırmızı ve bej renkli spirallerden oluştuğu görülmektedir. Renkler birbiriyle dönüşümlü olarak kullanılmıştır.

Fotoğraf 5 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.6 (Fotoğraf 6)

Müze Envanter Numarası: 912

Müze Geliş Tarihi : 06.03.1986

Müze Geliş Şekli : İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-12. yüzyıl

Renk : Opak Koyu mavi

Ölçüleri

Dış Çap : 8,3 cm

İç Çap : 8 cm

Kalınlık : 0,4 cm

Yükseklik : 0,75-0,8cm

Tanım: Bileziğin bir kısmı kırık ve noksandır. Üzerinde küçük lekeler halinde, sarımsı kahve renkli bir aşınma tabakası yer alır. Bilezik çubuğunun iki ucu üst üste getirilip aletle birleştirilmiş ve ek yeri aletle yassılaştırılmıştır. Bu kısımda birleşme ve alet izi görülebilir. Yuvarlak kesitli bilezikler içinde yer alan (Tablo 1/ I) bileziğin dış yüzünü, ince bir bordür halinde ve sarımsı yeşil renkte, zincir şekilli bir bezeme kuşağı dolandır (Tablo 2/ F). Motif aşınma dolayısıyla bazı yerlerde kesintiye uğramış ya da silinmiştir.

Fotoğraf 6 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.7 (Fotoğraf 7)

Müze Envanter Numarası: 905

Müze Geliş Tarihi : 06.03.1986

Müze Geliş Şekli : İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-13. yüzyıl

Renk : Koyu mavi

Ölçüleri³⁰

Dış Çap : 9,1 cm

Kalınlık : 0,6 cm

Genişlik : 1,6 cm

Tanım: Bilezik tam ve sağlamdır. İki ucu, üst üste getirilip, aletle yardımıyla düzgünce birleştirilmiştir ancak birleşme izi belirgindir. Kesit formu açısından, dikdörtgen kesitli bilezikler içinde değerlendirdiğimiz (Tablo 1/ III A) bu bileziğin dış yüzünü, ince bir bordür halinde sarımsı beyaz renkli bir bezeme frizi kuşatır. Bezeme dış yüzün tam ortasına yapılmış tek sıra zincir motifi ile bunu belli aralıklarla kesen kuş figüründen oluşur (Tablo 2/ G). Kuş tasviri kanatları açık, göz, ayak ve gövde detayları belirgin olacak şekilde ancak stilize bir üslupla resmedilmiştir. Figür ön ve arkasında yer alan tek bir ince çizgi ile zincir motifinden ayrılmaktadır. Bileziğin yüzeyindeki aşınma dolayısıyla bezemenin bazı kısımları silinerek kaybolmuş ya da kimi yerde kesintiye uğramıştır.

Fotoğraf 7 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

³⁰ Bu makaleye konu edinen bileziklerden üç tanesi (Katalog no. 7-8-9) (Müze env. no. 905-907-908) bu çalışmanın yapıldığı 2012 yılında müzenin ana sergi salonunun 12 no.lu vitrininde yer almaktadır. Ancak vitrin dolaplarının eskiliği ve açılma güçlüğü nedeniyle, o tarihte incelenmesi müze personeline uygun görülmemiştir. Bu nedenle çalışma sırasında söz konusu bu üç bileziğin yalnızca vitrinden fotoğrafları çekilebilmiş ve dolayısıyla ölçüleri alınamamıştır. Sonraki yıllarda da müze, onarım ve teşhir-tanzim çalışmaları nedeniyle kapalı olduğundan eserleri bir kez daha görebilmek mümkün olmamıştır. Diğer taraftan burada verilen ölçüler, müze envanter kayıtlarından alınan bilgilerden aktarılmaktadır.

ÖDEMiŞ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAKİ BİZANS DÖNEMİ BOYALI CAM BİLEZİKLERİ

KATALOG NO.8 (Fotoğraf 8)

Müze Envanter Numarası: 908

Müzeye Geliş Tarihi : 06.03.1986

Müzeye Geliş Şekli : İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-13. yüzyıl

Renk : Şeffaf Lacivert

Ölçüleri

Dış Çap : 8,3 cm

Genişlik : 0,9 cm

Tanım: Tam ve sağlam durumdaki bileziğin üzeri, soğan kabuğu şeklinde dökülmelere sebep olan parlak bir aşınma tabakası ile örtülüdür. Bu bilezikte de ek yerleri, üst üste getirilerek, yine bir alet yardımıyla bastırılıp düzleştirilmiştir. Ek yerlerinin birleşme çizgisi ve alet izi bilezik üzerinde görülebilir. Bu bilezik kesit tipolojisi açısından *yarı yuvarlak kesitli bilezikler* içinde gruplanmıştır (Tablo 1/ II A). Bileziğin ön yüzü, tek sıra kalınca bir bordürle çevrenmiştir. Bezeme, ortalarına kırmızı renkte noktaların konulduğu birbirine bitişik yeşilimsi beyaz renkli dairelerden oluşur. Aşınma tabakasının yoğunluğu nedeniyle bileziğin yarısından fazlasında bezeme dökülmüştür. Mevcut olan bezemede yer yer silinerek tahrip olmuş ve detaylarını kaybetmiştir.

Fotoğraf 8 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.9 (Fotoğraf 9)

Müze Envanter Numarası: 907

Müzeye Geliş Tarihi : 06.03.1986

Müzeye Geliş Şekli : İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-13. Yüzyıl

Renk : Opak Siyah

Ölçüleri

Dış Çap : 8,1 cm

Genişlik : 0,9 cm

Tanım: Bilezik tam ve sağlam durumdadır. Yüzeyinde lekeler halinde kirli beyaz renkli bir aşınma tabakası gözlemlenir. Bilezik çubuğunun iki ucu, alet yardımıyla son derece düzgün olarak birleştirilmiştir. Kesit açısından dış yüzü hafif düzleştirilmiş, *yarı yuvarlak kesitli bilezikler* içinde yer alan (Tablo 1/ 2 B) bileziğin ön yüzü, geniş bir bordür halinde bezeme kuşağıyla çevrilidir. Yeşilimsi beyaz renkteki bu bezeme, birbirine paralel üç sıra halinde ve dalgalı hatlı kalın çizgilerden oluşur. Ortadaki çizginin her iki tarafı da dalgalı hatlıdır. Buna karşılık kenarlarda kalan çizgilerin sadece orta sıraya bakan tarafları dalgalı, diğer tarafları düzdür. Aşınmadan kaynaklı olarak bezemenin kısmen silinmiş olması nedeniyle, motif kesintiye uğramıştır. Bezemenin kısmen korunabilmiş taraflarında da yer yer deseni kapatan kalın bir kireç tabakası görülmektedir.

Fotoğraf 9 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

Değerlendirme

Boyut

Müze koleksiyonundaki boyalı bileziklerden beş tanesinin (Kat.no.1-5) iç çap ölçüleri 4,8 ile 5,2 cm arasında değişmektedir. Boyutlarının küçüklüğü bu örneklerin tamamının çocuklar için üretilmiş olduğunu gösterir. Kat.no.6, 8,3 cm dış çapıyla, yetişkin bir kadın için tasarlanmıştır. Bizans boyalı bileziklerinin yetişkinlerin kullanımına sunulan örneklerinde, yaygın çap ölçüsü, 7-8,5 cm aralığıdır. Bu ölçü, bazı araştırmacıların bileziklerin kullanım şekli yönündeki iddialarının aksine, üst koldan ziyade bilekler için uygundur. Vitrinde sergilenen diğer üç örneğin (Kat.no.7-9) ise vitrinlerin açılmasına izin verilmediği için ölçüleri alınamamıştır. Bununla birlikte, mevcut görünümünden bunların da yetişkinlere ait olduğu anlaşılmaktadır.

Kesit

Ödemiş Müzesi'ndeki boyalı bileziklerin kesitleri Tablo.1'de ayrıntılı olarak gösterilmektedir. Bilezikler, Spaer'in kesit tipolojisine bağlı kalınarak yuvarlak, yarı yuvarlak ve dikdörtgen olmak üzere üç ana kesit tipinde ele alınmış; yarı yuvarlak ve dikdörtgen kesit tipinde ise

iki alt başlıkta gruplanmıştır. Bu sınıflamaya göre kat. no.6, yuvarlak (Tip I); kat. no.4-5-8-9, yarı- yuvarlak (Tip II); kat.no. 1-2-3-7, dikdörtgen (Tip III) kesitlidir. Yarı yuvarlak kesit grubunda (Tip II) kat. no. 8, düzgün yarı yuvarlak kesitli (Tip II A); kat. no.4-5-9, dış yüzü hafif düzleştirilmiş, yarı yuvarlak kesitli (Tip II B); dikdörtgen kesit grubunda (Tip III) kat. no.7, düzgün dikdörtgen kesitli (Tip III A); kat. no.1-2-3, dış yüzü hafifçe bombeli, dikdörtgen kesitli (Tip III B) bilezikler olarak sınıflanmıştır.

Bezeme Değerlendirmesi ve Tarihlendirme

Bizans dönemi boyalı cam bileziklerinin yerleşim yerlerine göre değişmekle birlikte, genel hatlarıyla 9.-12. yüzyıl arasında üretildiği ve kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ödemiş Müzesi'ndeki bileziklerinde buluntu yerleri kesin olarak bilinmediğinden, tarihlendirme önerileri de yayınlanmış benzerlerine göre yapılmıştır. Güncel araştırmalar, Bizans ve İslam dönemine ait her türden cam bilezik buluntusuna ilişkin yayınların arttığını³¹, buna karşın boyalı bileziklere ilişkin yayın sayısında çok önemli bir değişiklik olmadığını gösterir. Bu nedenle genel olarak müzelerde yer alan ya da kazılarla gün yüzüne çıkan buluntular, eğer kesin olarak tarihlenen bir kontektsten gelmediyse, söz konusu bu birkaç yayınlı örneğe göre tarihlendirilmektedir. Bununla birlikte yapılan bu karşılaştırmalarda, örneğin boyalı bir cam bilezik grubu değerlendirilirken, bezemeden ziyade teknik benzerlikler dikkate alınmakta ve tüm boyalı bilezik bulgularına sahip merkezler ve onların tarihlendirme önerileri ardı ardına sıralanmaktadır. Oysa ki teknik özellikler yanında motiflere dayalı değerlendirmeler, bölgesel farklılıklar ya da benzerliklere dikkat çekerek, buluntuların kökenini ve olası üretim merkezlerini belirlemeye katkı sağlayabilir. Bu nedenle katalogdaki bilezikler ele alınırken, motif açısından çok benzer ya da yakın örneklerin yer aldığı merkezlere odaklanılmış, karşılaştırma ve tarihlendirmeler bu kriter dikkate alınarak yapılmıştır.

1 no.lu bileziğe bitkisel karakterli bir bezeme uygulanmıştır. Bezeme bileziğin hafifçe bombeli ön yüzünün tam ortasındadır ve kalınca bir bordür halinde tüm yüzeyi kuşatır. Bu motif dizisinde, beyaz renkli, iki ucu aşağı ve yukarı kıvrılarak "S" biçimli bir görünüme kavuşan kıvrım dallar kullanılmış, bunların arasına da kırmızı renkli ve bir tarafı kalınca bir rulo yapan farklı görünümlü başka bir kıvrım dal bezeme yerleştirilmiştir (Tablo 2/A). Motifler gerek renk, gerekse dizilim açısından birbirini tekrar eden bir düzendedir. Kıvrım dalların farklı kompozisyonlarından oluşan bu tip bezemeler, Bizans boyalı cam kapları ve bilezikleri

üzerinde sıklıkla görülür. Bununla birlikte 1 no.lu örneğin motif dizilimi açısından çok yakın bir benzeri, Tyana/Kemerhisar camları içinde gruplanan, 10.-11. yüzyıla tarihli boyalı bilezikler arasında seçilmektedir³². Bileziğin temelde kıvrım dal ve spirallerin farklı varyasyonlarıyla kurgulanan yakın örnekleri de Orta Bizans dönemine tarihli Amorium ve 11.-12. yüzyıla tarihli Yumuktepe buluntuları ile bazı özel koleksiyonlar içinde yer almaktadır³³.

2 no.lu bileziğe ise kırmızı ve bej renklerle, geometrik karakterli bir bezeme yapılmıştır. Kalın bir kuşak halinde tüm ön yüzü dolanan bezeme, temelde bej renkli ve oval biçimli madalyonların art arda dizilmesinden oluşur. Madalyonların içleri sırasıyla ya boş bırakılmış ya da yatay-dikey çizgilerle doldurulmuştur. İçleri boş bırakılan madalyonlara da kırmızı renkte ve kafes görünümlü bir bezeme uygulanmıştır (Tablo 2/B). Bizans cam bilezikleri arasında, yüzeyi madalyon dizileriyle kuşatılmış örnekler çoğunluktadır. Bu örneklerde madalyonlar, bazen kıvrım dal ya da rozet çiçekler gibi bitkisel bezemeleri, bazen katalog örneğinde olduğu gibi kafes biçimli motifleri, bir grup örnekte ise Yunan haçını ya da stilize hayvan figürlerini çevreleyen bir motif olarak görülür. Bu motifler bilezik yüzeyinde dönüşümlü bir sıra içinde kullanılabilirdiği gibi (örn. bir haçlı, bir geometrik bezmeli madalyon gibi) aynı motifin tekrar edildiği tek bir motif dizisi olarak da karşımıza çıkabilir. Katalog 2'deki bileziğin dekorasyon açısından çok yakın bir benzeri Orta Bizans'a tarihli Amorium ve 11-12. yüzyıla ait Yumuktepe buluntuları içinde tespit edilmiştir³⁴. Diğer taraftan içi kafes dolgulu madalyon dizilerinin aralarına haç, hayvan figürü ya da bitkisel ve geometrik motifler yerleştirilerek kullanıldığı örnekler, özellikle Anadolu buluntuları arasında çoğunluktadır³⁵.

Dikdörtgen kesitli *3 no.lu* bileziğin ise dış yüzü, bej renginde zikzak motifiyle kuşatılmıştır (Tablo 2/C). Ön yüzün tam ortasında yer alan bu motif, aralarda

³² Zanon 2013, 189, fig.5/20.

³³ Bu örneklerden bazıları için bkz. Amorium, Gill 2002, 110, Fig. 1/28, 539; Gill 2002, 233 Fig. 2/37, 736; Yumuktepe, Köroğlu 2002, 367, Lev.II/33; T. Menemencioğlu Koleksiyonu, Atik 2001, 433, 439, Res. 14.

³⁴ Amorium buluntuları için bkz. Gill 2002, s.109, fig.1/25, 504-506; s. 232, fig.2/34, 673-674. Buluntular içindeki 505 numaralı örnek sadece motif açısından değil, madalyonlardaki renk kullanımı ve dizilimi açısından da çok benzerdir. Yumuktepe örnekleri için bkz. Yumuktepe, Köroğlu 2002, 367, Lev. II/29, 31,47.

³⁵ Benzer tarzda bezenmiş bileziklerin ele geçtiği bazı buluntu yerleri için bkz. Amorium, Gill 2002, 109, fig.1/25-507; Yumuktepe, Köroğlu 2002, 366, Lev.I/8; Köroğlu 2004, 130, Pl. VII/8.

³¹ Bkz. dipnot. 7

ÖDEMiŞ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAKİ BİZANS DÖNEMİ BOYALI CAM BİLEZİKLERİ

KESİT TİPİ				KATALOG NO
I	YUVARLAK		Yuvarlak kesitli bilezikler	6
II	YARI YUVARLAK	A	Yarı yuvarlak kesitli bilezikler	8
		B	Dış yüzü hafif düzleştirilmiş, yarı yuvarlak kesitli bilezikler	4-5-9
III	DİKDÖRTGEN	A	Düzgün dikdörtgen kesitli bilezikler	7
		B	Dış yüzü hafifçe bombeli, dikdörtgen kesitli bilezikler	1-2-3

Tablo 1 - Ödemiş Müzesi Boyalı Cam Bileziklerinin Kesit tipolojisi/ *Cross section typology of painted glass bracelets from Odemis Museum*

A	
B	
C	
D	
E	
F	
G	

Tablo 2 - Ödemiş Müzesi Boyalı Cam Bilezikleri Bezeme Tablosu / *Decoration table of painted glass bracelets from Odemis Museum*

boşluk bırakılarak tekrarlanmış ve gelişigüzel bir üslupla yapılmıştır. 4 no.lu örnekte de aynı motif resimlenmiş ancak bu kez desen için bej yerine kırmızı renk tercih edilmiştir (Tablo 2/D). Her iki bileziğin dekorasyonundaki sadelik ve özensizlik bu gruba ait benzer örneklerin, olasılıkla seri bir üretimin sonucu olduğunu düşündürür. Bir veya iki sıra düz ve dalgalı çizgiler ya da zikzaklardan oluşan basit geometrik

motifler, Bizans dönemi boyalı bileziklerine yaygın olarak uygulanmıştır. Bu bağlamda zikzak çizgilerle kuşatılan iki bileziğin Orta Bizans dönemine tarihli yakın örneklerini, Bizans yerleşimlerinin pek çoğunda görmek mümkündür³⁶.

³⁶ Amorium, Gill 2002, s.109, fig.1/25-490-491; s. 231, fig.2/33, 652-654; Korinth, Davidson 1952, 265, pl. 113/2155-2156; Yumuktepe, Köroğlu 2002, 367, Lev.II/37; Tyana/Kemerhisar,

5 no.lu yarı yuvarlak kesitli bilezikte ise dekorasyon, birbirini takip spirallerden oluşur. Kırmızı ve bej rengin sırayla ve dönüşümlü olarak kullanılmasıyla oluşturan bu motif dizisi, geniş bir bordür halinde tüm dış yüzeyi kaplamaktadır (Tablo 2/E). Bizans boyalı bileziklerinde görmeye alışkın olduğumuz motiflerin başında gelen spiral bezemenin bileziklere uygulanmış çok farklı varyasyonları bilinmektedir³⁷. Bunula birlikte müze örneğindeki gibi spirallerin birbirine bitişik ve tek sıra halinde dizildiği benzer bilezikler, Orta Bizans dönemine ait Amorium ve 11-12. yüzyıla tarihlenen Yumuktepe, buluntuları içinde seçilebilir³⁸.

Koyu mavi renkteki 6 no.lu bileziğin dış yüzü ise sarımsı yeşil renkteki zincir benzeri ince bir bordürle çevrelenmiştir (Tablo 2/F). Bu bileziğin motif açısından benzer bir örneğine yayınlarda rastlanmamıştır. Diğer taraftan, dış yüzeyi yatay halde zincir motifliyle kuşatılmış bilezikler, genellikle farklı motiflerle bir araya getirilmiş kombinasyonlarla birlikte, özellikle Bulgaristan ve Anadolu üretimlerinde karşımıza çıkmaktadır³⁹.

Dikdörtgen kesitli 7 no.lu bileziğin dış yüzündeki bezeme, ince bir sıra halindeki zincir motifleri ile bunların aralarına yerleştirilmiş kuş figüründen oluşur (Tablo 2/G). Bezeme bordüründeki kuş tasviri, vücut detayları belirgin olacak şekilde ve stilize bir üslupla ele alınmıştır. Kuşlar, Bizans boyalı bileziklerinde en çok betimlenen hayvandır. Bilezikler üzerinde çoğu kez kanat, gaga ve göz gibi vücut detayları ve hatta türlerini tanıttıcı ayrıntılarla resimlenen kuş figürlerinin bilinen tüm örneklerinde stilize bir üslup hâkimdir⁴⁰. Çoğu örnekte kuşlar, ya kanatları açık halde, uçmaya veya konmaya hazırlanırken ya da kanatları kapalı olarak betimlenmektedir. Ancak her iki durumda da figürler daima profilden resmedilir. Anadolu buluntuları göz önüne alındığında, en çok tasvir edilen kuş türünün güvercin olduğu görülürken, Bulgaristan örneklerinde buna ek olarak, tavus kuşu, ördek gibi farklı türlerde bezemenin konusu olabilmektedir⁴¹. Djingov'a göre bu durum, cam boyama ustasının yaşadığı çevreyle ilgili doğrudan izlenimlerini yansıtan yaratıcı bir hayal gücüne işaret eder (Djingov 1978, 153). Genel olarak Bizans boyalı bileziklerinin dekorasyonunda göz önüne alınan bazı ortak tercihler ve düzenlemeler olmasına rağmen, mevcut

örneklerin hiçbirinde birbirinin kopyası bir bezemeye karşılık gelmez. Olasılıkla tek bir ustanın ya da atölyenin üretimi olması dolayısıyla, aynı buluntu merkezinde ya da birbirine yakın bölgelerde ele geçen örnekler de bazı ortak motifler ve uygulamalardan söz edilebilir. Bununla birlikte ustaların yeteneği, bilgi ve tecrübesiyle ilişkili üslup farkı, birbirine benzer, ancak tıpatıp aynı olmayan üretimlerin olasılıkla başlıca nedenidir. Bu bağlamda 7 no.lu örneğin dış yüzündeki bezeme de Bizans boyalı bileziklerindeki ortak dili yansıtan ancak birebir benzeri olmayan bileziklerden biridir. Bununla birlikte bu bileziğin bezeme stili ve kompozisyon düzenlemesi açısından çok yakın benzerleri tespit edilebilmiştir. Bugün Metropolitan Müzesi koleksiyonunda yer alan ve kesin olmamakla birlikte 12.-14. yüzyıla tarihlenen İznik buluntusu mavimsi yeşil renkli bir bilezik, bu bağlamda dikkate değer bir örnektir⁴². Ayrıca Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonundaki koyu mavi renkli bir bilezik⁴³ ile Selanik Bizans Kültürü Müzesi'ndeki 10.-12. yüzyıla ait mavi renkli bir örnek⁴⁴ diğer benzer buluntular arasındadır. Keza Korinth'in kuzey batısındaki Nafpaktos'ta bir kadın mezarından çıkarılan ve buluntu konteksine göre 5.-6. yüzyıla tarihlenen mavi-yeşil renkli bir benzerini de⁴⁵ bu buluntular arasında saymak gerekir. Bunlara ek olarak, dış yüzüne uygulanan kuş tasvirli bezeme bordürüyle Benaki Müzesi'nde yer alan dikdörtgen kesitli bir bileziği de benzer üretimler arasında değerlendirmek mümkündür⁴⁶. Sadberk Hanım koleksiyonu dışında Anadolu'dan bir başka örnek de Haluk Perk Müzesi'nde bulunan kobalt mavimsi renkli ve dikdörtgen kesitli bir bileziktir⁴⁷. Bu bileziklerin altında da kuş figürleri, profilden ve stilize edilerek verilmiş, ön ve arkalarına yapılmış birkaç sıra dikey çizgiyle çerçeve içine alınmıştır. Nafpaktos buluntusunda aynı Ödemiş Müzesi örneğinde olduğu gibi kuş figürleri birbirlerinden zincir motifleriyle ayrılır. Buna karşın, Metropolitan ve Selanik örneğinde zincir motifi yerini, ilkinde tek, ikincisinde ise yatay üç sıra halinde dalgalı çizgilere bırakmıştır. Sadberk Hanım Müzesi örneğinde ise eşkenar dörtgenlerden oluşan kafes biçimli bir bezeme kuş figürüne eşlik eder. Ödemiş Müzesi, Nafpaktos ve Selanik bileziklerinde kuş tasvirinin kanatları açık ve yarım palmet şeklinde, Metropolitan ve Sadberk Hanım Müzesi örneğinde ise gövdenin üzerinde ve rulo halindedir. Tüm bu bileziklerde kuşların başları oval ya da yuvarlak, gözler büyük ve dairesel, gagalar çizgi ya da kanca şeklinde verilirken, ayaklar ve pençeler gövdeye eklenmiş birer çıkıntı şeklindedir. Sayılan bütün örnekler üzerinde görülen bezeme tek renklidir.

Zanon 2013, 189, fig.5/17.

³⁷ Bu motifin farklı uygulamaları hakkında daha ayrıntılı bilgi ve görüntü için bkz. Çakmakçı 2010, 548, Res.2.

³⁸ Amorium, Gill 2002, s.110, fig.1/27, 521-522; s. 231, fig.2/35, 702-706; Yumuktepe, Köroğlu 2002, 366, Lev.1/10-14.

³⁹ Bazı örnekler için bkz. Djingov 1978, 154, fig.3/b-c; Köroğlu 1998, 291, Fig.8/19.

⁴⁰ Bilezikler üzerindeki kuş tasvirleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Çakmakçı 2010, 549, Res.3.

⁴¹ Bunlarla ilgili olarak bkz. Djingov, 155, fig.5

⁴² Whitehouse v.d. 2000, 93-95, fig.4-5.

⁴³ Bilgi 2007, 263

⁴⁴ Antonaras 2005, 332, colour plate 103.; Antonaras 2009, 89, Pl.IV/1; Bakirtzi 2002, 418, kat.no.531.

⁴⁵ Bakirtzi 2002, 583, kat.no.827.

⁴⁶ Clairmont 1977, 20/ 61g, pl. IV-61g

⁴⁷ Köroğlu 2011, 2 Numaralı bilezik

Bu durum genellikle kullanılan dekorasyonda tercih edilen teknikten kaynaklanır. Metropolitan Müzesi'ndeki İznik buluntusu bilezik üzerinde yapılan kimyasal analizler, dekorasyonunda mineleme yerine, lüster tekniği⁴⁸ kullanıldığını ortaya koymaktadır (Whitehouse vd. 2000, 94-96). Gümüş içeren boyalar kullanılarak oluşturulan bu bezeme, bilezik yüzeyinde parlak ve ışıltılı bir dekor sağlar. Nafpaktos ve Sadberk Hanım Müzesi buluntularının ise kimyasal analizleri yapılmamış olmakla birlikte, parıltılı dış görünüşlerinden benzer bir teknikle dekore edildiği tahmin edilebilir. Ödemiş Müzesi'ndeki 7 no.lu bilezikte ise boya tabakasındaki aşınma nedeniyle bezemenin yer yer silinmiş ve renk değiştirmiş olması teknik açıdan bir değerlendirme yapmamızı engellemektedir. Ancak burada da diğerleri gibi tek renkli boyamanın tercih edilmesi dikkat çeker.

8 no.lu örnekte ise bileziğin ön yüzü, içlerinde kırmızı renkli noktaların bulunduğu, birbirine bitişik verilmiş, yeşilimsi beyaz renkli dairelerle çevrelenmiştir. Bu tarzda motifler özellikle yuvarlak ve yarı yuvarlak kesitli, koyu mavi ve siyah renkteki bilezikler üzerine daha sık yapılmıştır. Bu bileziğin yakın örnekleri Şişe ve Cam Fabrikaları koleksiyonu ve Amorium buluntuları içinde tespit edilmiştir⁴⁹. Benzer motifler bazı örneklerde bileziğin tüm dış yüzünü boylu boyunca kuşatmak yerine, yalnızca bir kısmında, kısa bir bordür olarak yer alabilir. Bu tip uygulamalarda genellikle motifin her iki tarafına farklı desen ya da figür içeren bezeme kuşakları eklenir. Örneğin bu şekilde, üzerinde 8 no.lu bilezikte görülen motife benzer bir bordüre ek olarak, farklı bezeme dizileriyle dekore edilmiş örnekler, Tire Müzesi koleksiyonunda görülebilir⁵⁰. Bunlar, 10-13. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Yarı yuvarlak kesitli 9 no.lu bileziğin ön yüzünde ise yeşilimsi beyaz renkli ve dalgalı hatlı kalın çizgilerden oluşan bir motif dizisine yer verilmiştir. Yatay üç sıra halindeki bu bezemede, ortadaki çizginin her iki tarafı da dalgalıyken; yanlarda kalanların yalnızca orta sıraya bakan tarafları dalgalı hatlıdır. Bilezik üzerindeki bu motifin tek sıra bir bordür halinde tüm yüzeyi dolanan benzerlerine ek olarak, aynı 8 no.lu örnekte olduğu gibi farklı bezeme dizileriyle bir arada uygulandığı örnekler de bulunmaktadır⁵¹.

Sonuç olarak, Ödemiş Müzesi koleksiyonunda yer alan boyalı cam bileziklerin bir grubunun (Katalog

1- 5) boyutlarından çocuklar için üretilmiş olduğu anlaşılmakta ve bunlarda özellikle mavimsi yeşil ve yeşil tonlarının tercih edildiği görülmektedir. Bu bilezikler, diğer örneklere göre daha yoğun bezeme içermekte ve genelde iki renkli dekorasyonla süslenmektedir. Bununla birlikte bu örneklerde dekorasyonun hızlı ve daha özensizce uygulandığı motiflerdeki düzensizlikten ve deformasyondan anlaşılır. 1, 2 ve 5 no.lu bileziklerin boyut, renk ve dekorasyon üslubuna ek olarak, benzer aşınma tabakalarına sahip oluşları nedeniyle aynı üretim merkezinde ya da aynı usta tarafından üretilmiş oldukları tahmin edilmektedir. Söz konusu örneklerin hem motif kurgusu, hem de renk düzenlemesi açısından özellikle Anadolu buluntuları ile yakın benzerlik gösterdiği görülmüştür. Dolayısıyla bu bilezikler, Amorium, Yumuktepe ve Tyana/Kemerhisar gibi Anadolu yerleşimlerindeki buluntular göz önüne alarak, 10-12. yüzyıl aralığına tarihlendirilebilir. 6, 8 ve 9 no.lu bilezikler ise renkleri, boyutları ve kesitleriyle diğerlerinden ayrılır. Yuvarlak ya da yarı yuvarlak kesitli bu örnekler, ilk beş örnekten farklı olarak yetişkinlerin kullanımı için üretilmiştir. Bu bileziklerin üzerindeki bezeme daha sade olmakla birlikte, daha özenli bir üretimin izlerini taşımaktadır. 8 ve 9 no.lu örneklerde süslemenin aşınmış ve kısmen silinmiş olması, motifin anlaşılmasını zorlaştırır. Bununla birlikte kalan desenlere bakılarak yapılan karşılaştırmalar yine Anadolu örneklerini işaret etmektedir. Amorium ve Yumuktepe yanında, Tire Müzesi ve Şişe ve Cam Fabrikaları koleksiyonunda bulunan benzerleri, bu bileziklerin de 10.-12. yüzyıl aralığına ait olduklarını düşündürmektedir.

Bilezikler içinde stilize kuş figürü ile bezeli 7 no.lu örneğe özellikle değinmek gerekir. Bu bileziğin iççiliğindeki göze çarpan kalite ve özen, çok yakın benzerleri, İznik ve Yunanistan buluntuları için de geçerlidir. Keza tüm bu bileziklerin motif dizilimi ve üslup açısından da birliktelik göstermesi, çağdaş üretimler olabileceklerini akla getirmektedir. Bunların olasılıkla yakın coğrafyadaki tek bir üretim merkezinde ya da aynı üretim merkezine bağlı birden fazla atölyede üretildiğini varsaymak mümkündür. Bileziklerin, bu atölyelerin üretimden haberdar veya buralarda yetişmiş cam boyama ustalarınca yapılması ihtimali de tahminlerimiz arasındadır. Benzer bileziklerin dekorasyonunda kullanılan lüster tekniği, tarihlendirme açısından da bir ölçüt oluşturur. Whitehouse, İslam camları üzerinde lüsterin ilk olarak 8. yüzyıl sonunda görüldüğünü⁵² ve bu tekniğin gümüş ve bakır

⁴⁸ Bkz. dipnot 4.

⁴⁹ Canav 1985, 95, kat.no. 171; Gill 2002, 109, Fig. 1/26, 516.

⁵⁰ Gürler 2000, 128-129, kat. no. 161,163

⁵¹ Üç sıra dalgalı çizginin paralel olarak yan yana sıralandığı için Yumuktepe'den bir bilezik parçası için bkz. Köroğlu 1998, Fig.9/ 12.

⁵² Lüster tekniğinin seramikten önce cama uygulandığına dair güçlü kanıtlar vardır. Bu tekniğin ilk kez Mısırlı ustalarca cam üzerine uygulandığı yönünde bir görüş ağırlık kazanmıştır. Keza lüsterin İslam öncesi dönemde de bilindiği ifade edilmekte, yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntularla da bu düşünce desteklenmektedir. Konuyla ilgili araştırmacılar, Victoria ve Albert Müzesi'ndeki 6-7. yüzyıla tarihli bir kâseyi bu tekniğin uygulandığı en erken örnek olarak kabul eder. Cama uygulanan

karıştırılarak uygulandığını belirtirken; Batı Avrupa'daki uygulamasının ilk kez 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başında pencere camlarıyla başladığını ancak bunlarda yalnızca gümüş boyaların kullanıldığını ifade etmektedir (Whitehouse v.d. 2000, 95-96). Yazara göre, aralarında İznik buluntusu bileziğinde yer aldığı Bizans örnekleri, dekorasyonunda kullanılan gümüş içerikli boyalardan dolayı, Doğu ile Batı arasında geçiş örnekleri olabilir. Ödemiş Müzesi'ndeki 7 no.lu bilezikte, aşınma nedeniyle dekorasyonun bozulması, bezeme tekniğini belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Bunula birlikte bileziği lüster teknikli benzerleri ve Whitehouse'un verdiği bilgileri göz önüne alarak en erken 10, en geç 13. yüzyıl başına tarihlemek mümkündür.

Kaynakça

- ANTONARAS, A. 2005.
 “The use of Glass in Byzantine Jewellery – The Evidence from Northern Greece (Fourt-Sixteenth Centuries)”, *AIHV Annales du 16e Congrès de l' Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, London, 331-334.
- ANTONARAS, A. 2009.
 “Old And Recent Finds Of Byzantine Glass From Northern Greece”, *Journal of The Serbian Archaeological Society*, Belgrade, Vol.25, 83-107.
- ATİK Ş. 2001.
 “Turgut Menemencioğlu Koleksiyonundaki Antik Camlar”, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 17, Annual of The Archaeological Museums of Istanbul*, İstanbul s.425-440.
- BAKIRTZI, D.P., 2002.
Byzantine Hours, Works and Days in Byzantium: Everyday Life in Byzantium, Hellenic Ministry of Culture, Athens.
- BİLGİ, H. 2007.
 “Bilezik/Bracelet”, *Kalanlar -12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye'de Bizans/ The Remnants-12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey*, (ed. A. Ödekan), Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 263.
- BORISOV, B. D. 1989.
Djadovo, Bulgarian, Dutch, Japanese Expedition, Vol. I, Medieval Settlement and Necropolis (11th–12th Century) Tokai, 285–96.
- CANAV, Ü. 1985.
Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu, İstanbul.
- CLAIRMONT, C.W. 1977.
Benaki Museum: Catalogue of Ancient and Islamic Glass, Athens.
- CUTLER, A. 1974.
The Mythological bowl in the Treasury of San Marco at Venice, Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History: Studies in Honor of George C. Miles (ed. D.K. Kouymjian), Beirut, 23-54.

Lüster tekniğın kökeni ve tarihlendirilmesine ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Olcay 2002, 423-427.

ÇAKMAKÇI, Z., 2013a.

“Anaia Camcılığının Geç Bizans Cam Dünyasındaki Yeri / The Place of the Anaian Glass Production in the Late Byzantine Glassworld”, Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar/ Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Kuşadası Yakınındaki Kadıkalesi Kazıları Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar/ Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadıkalesi nearby Kusadasi, (Ed. Z. Mercangöz), İstanbul, 135-152.

ÇAKMAKÇI, Z. 2013b.

“Kuşadası Kadıkalesi/Anaia Kazılarında Ortaçağ Bizans Camcılığına Yeni Bir Grup: Cam Unguentariumlar” Kaunos/Kbid Toplantıları II-Anadolu Antik Cam Araştırmaları Sempozyumu, 17-20 Haziran 2010, Kaunos Antik Kenti, Ankara, 151-164.

ÇORUHLU, Y. / OKTAY J.Ö. 2011.

“2006-2009 Kars-Ani Kazılarında Ortaya Çıkarılan Cam Bilezikler Üzerine”, XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Ekim 2010, Konya, 155-171.

DAVIDSON, G.R. 1952.

The Minor Objects, Corinth, Vol.12, Princeton-New Jersey.

DJINGOV, G. 1978.

“Bracelets en Verre Á Décor Peint de la Bulgarie Médiévale”, Annales Du 7e Congrès De L’Association Internationale Pour L’Histoire Du Verre, Berlin-Leipzig 15-21 Août 1977 Liege, 149-157.

DODWELL, C.D.1961.

Theophilus, De Diversis Artibus, New York.

DOĞER, L. / ARMAĞAN, E 2016.,

“Erste Ergebnisse der Archäologischen Untersuchungen des Byzantinischen Aigai (Aiolis)”, Byzantinisch Zeitschrift 109 (1), 9-32.

FINDIK, E. F. 2013.

“2012 Yılı Efes, Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazıları Depo Çalışmalarından İlk Gözlemler, Yeni Bir Keşif: Ayasuluk’ta Cam Atölyesi”, Seleucia ve Calycadnum, Olba Kazısı Yayınları, İstanbul, 31-48.

FINDIK, E. F. 2017.

“Bir Güzellik Nesnesi Olarak Cam Bilezikler: Demre/ Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Buluntuları (1989-2016)”, ADALYA, 20, 423-448.

GILL, M. A. V. 2002.

Amorium Reports, Finds I: The Glass, BAR International Series, 1070, Oxford.

GUDENRATH W. 2008.

Enamel Glass Vessels, 1425 B.C.E-1800: Decorating Process, Journal of Glass Studies, Vol. 48, 23-70.

GÜRLER, B. 2000.

Tire Müzesi Cam Eserleri, Ankara.

HAEVERNINCK, T.E. 1960.

Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel und Spätlatènezeit, Bonn.

HAYES, J. W. 1992.

“Glass”, Excavations at Saraçhane in Istanbul, V. 2

HAZİNEDAR COŞKUN, T. 2013.

“Kadıkalesi’nde Cam Üretimi/ Glass Production in Kadıkalesi”, Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar/ Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Kuşadası Yakınındaki Kadıkalesi Kazıları Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar/ Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadıkalesi nearby Kusadasi, (Ed. Z. Mercangöz), İstanbul, 125-134.

KAT F. 2016.

“Küçük Menderes’in Büyük Mirası: Ödemiş Müzesi”, İzmir Kültür ve Turizm Dergisi, Yıl. 7, Sayı. 39, İzmir, Ekim- Kasım, 22-28.

KÖROĞLU, G. 1998.

“Selected Medieval Glass Artifacts from Yumuktepe Mound”, Studi di Antichita, Vol. 11, 283-294.

KÖROĞLU, G. 2002.

“Yumuktepe Höyüğü’nden Bizans Dönemi Cam Bilezikleri”, Ortaçağ’da Anadolu, (ed. N. Şaman Doğan), Ankara, 355-372.

KÖROĞLU, G. 2004.

“Yumuktepe in the Middle Age”, Mersin-Yumuktepe a Reappraisal, (ed. I. Caneva- V.Sevin), Dipartimento di Beni Culturali Università degli Studi, Lecce, 103-132.

KÖROĞLU, G. 2011.

“Bizans Dönemi Camlarında Emay Tekniği ve Haluk Perk Müzesindeki Örnekleri”, Tuliya Arkeoloji Dergisi, Sayı. 2.

LAUWERS, V. / DEGRYSE, P. / WAELENS, M. 2010.

“Middle Byzantine (10th-13th century A.D.) glass bracelets at Sagalassos (SW Turkey)”, Glass in Byzantium- Production, Usage, Analyses, International Workshop Organised by the Byzantine Archaeology Mainz, 17th-18th of January 2008, Romisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz, 145-152.

MEGAW, A.H.S. 1959.

“A Twelfth Century Scent Bottle from Cyprus”, Journal of Glass Studies, Vol. 4, 262-265.

MEGAW, A.H.S. 1968.

“More Gilt and Enameled Glass from Cyprus”, Journal of Glass Studies, Vol. 10, 88-104.

MEGAW, A.H.S. 1980.

“A twelfth-century Byzantine scent-bottle”, British Museum Occasional Papers 10, 25-30.

NEWMAN H. 1977.

An Illustrated Dictionary of Glass, London.

OLCAY, Y. 2002.

“Ortaçağ Cam Sanatında Lüster Tekniğinin Kökenine ve Tarihlendirilmesine Yönelik Bazı Düşünceler”, Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan, 10-13 Ekim 2001, Bildiriler, İzmir 2002, 423-427.

ORAL, ÇAKMAKÇI Z. 2010.

“On İkinci ve On Üçüncü Yüzyıllarda Bizans Cam Bileziklerinde Bezeme ve Biçim Değişimleri”, I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu/First International Byzantine Studies Symposium, Bildiriler/Proceedings, İstanbul, 545-553.

ORAL ÇAKMAKÇI, Z. 2012.

“Kuşadası-Kadıkalesi Kazılarında Süs Amaçlı Cam Objeler: Boncuklar ve Bilezikler”, II. ODTÜ Arkeometri Çalıştay, Türkiye Arkeolojisinde Cam: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar, 6-8 Ekim 2011, ODTÜ, Ankara, 114-135.

ÖZTAŞKIN M. 2015.

“Stratonikeia Bizans Dönemi Cam Buluntuları”, Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, İstanbul, 175-188.

PARANI, M. G. 2005.

“Representations of Glass Objects as a Source on Byzantine Glass: How useful are They?”, Dumbarton Oaks Papers, Vol.59, s. 147-171.

RISTOVSKA, N. 2009.

“Distribution patterns of middle Byzantine painted glass”, Byzantine trade, 4th-12th Centuries, The Archaeology of Local, Regional and International Exchange, Papers of the Thirty-eighth Spring symposium of Byzantine Studies, St. John’s College, University of Oxford, March 2004 (ed. M. Mundell Mango), Great Britain, 199-220

SALDERN A.V. 1980.

Ancient and Byzantine Glass from Sardis, Harvard University Press.

SCHWARZER H. 2009.

“Spätantike, byzantinische und islamische Glasfunde aus Pergamon”, Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean, Colloquia Anatolica et Aegaea – Acta Congressus Internationalis Smyrrensis II/ (ed. Laflı E.) İzmir, 85-109.

SHELKOVNIKOV, B. A. 1966.

“Russian Glass from the 11th to the 17th Century”, Journal of Glass Studies, Vol. 8, 95-115.

SPAER, M. 1988.

“The Pre-Islamic Glass Bracelets of Palestine”, Journal of Glass Studies, Vol. 30, 51-61.

SPAER, M. 1992.

“The Islamic Glass Bracelets of Palestine: Preliminary Findings”, Journal of Glass Studies, Vol. 34, 44-62.

ÖDEMiŞ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAKİ BİZANS DÖNEMİ BOYALI CAM BİLEZİKLERİ

UYSAL, Z. 2009.

“Kubad Abad Sarayı Kazılarında (1981-2004) Bulunan Cam Bilezikler”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, (Prof. Dr. Oktay Aslanapa Özel Sayısı), Sayı. 183, 493-504.

UYSAL Z. 2012.

“Kubad Abad Kazılarında Bulunan Cam Bilezikler (2005-2010)”, Sanat Tarihi Dergisi, Ekim, Sayı. XIX/2, 43-54.

UYSAL Z. 2013.

Kubad Abad Sarayında Selçuklu Cam Sanatı, Türk Tarih Kurumu, İstanbul.

WATSON O. 1998.

“Pottery and Glass: lustre and enamel”, Gilded and Enamelled Glass from the Middle East, (ed. R. Ward), London, 15-19.

WHITEHOUSE, D. 1983.

“Medieval Glass in Italy: Some Recent Developments”, Journal of Glass Studies, Vol. 25, 115-120.

WHITEHOUSE, D. 1998.

“Byzantine Gilded Glass”, Gilded and Enamelled Glass from the Middle East, (ed. R. Ward), London, 4-7.

WHITEHOUSE, D. / PILOSI, L. / WYPYSKI, M.T. 2000,

“Byzantine Silver Stain”, Journal of Glass Studies, Vol. 42, 85-96.

YAVUZYILMAZ, A. 2016.

“Gevale Kalesi Cam Bilezik Buluntuları (2013-2015)”, XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Sakarya 2-5 Kasım 2016, basılmamış bildiri (<http://www.xxortacag.sakarya.edu.tr/pdf/04ayavuzyilmaz.pdf>, erişim tarihi. 01.11.2017)

ZANON M. 2013.

“Tyana/Kemerhisar (Niğde) : Glass bracelets of the Byzantine and Islamic period”, Anatolia Antiqua, XXI, 181-197.

